

તેન મતાનુયાયીઓ માટે

છ કાયના ખોલ

૧૪૮૦૭

શાહ વીરચંદ હાલચંદ
રે. આરકોટ હાલ દુળીયા

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૪૮૦૭ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ છ ડ્રાઇવના ઓલ

વિષય ૫૬૯૩

છ કાવના ખોલ

અર્થ તથા વિવેચન સહિત.

તૈયાર કરી:-

પરમપૂજ્ય શ્રી કહાનજી રૂપિજી મહારાજના
સંપ્રદાયના ખાલપ્રહારી મુનીશ્રી શ્રી ૧૦૮ અમોલખ
રૂપિજી મહારાજે લખી-શુદ્ધ કરી આપી છે.

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર.

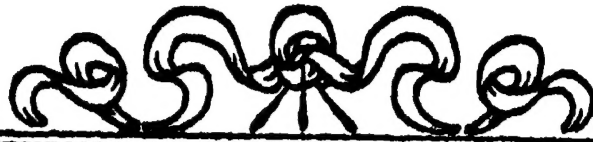
શાહ વીરચંદ લાલચંદ રે. આટકોટ

હાલ ધુળીઆ.

પ્રંત ૫૦૦

સંવત ૧૯૮૫

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૉપીરાઈટ-સંગ્રહ
૧૯૮૬

ઉમરેહ ભટવાડી પોળને નાકે આવેલા સરસ્વતી પ્રિન્ટીંગ
પ્રેસમાં રતીલાલ બાળકૃષ્ણ ત્રિવેદીએ છાપી અને વીરચંદ
લાલચંદ શાહે રે. આટકોટ લાલ ધુળીયામાંથી પ્રગટ કરી

મણકો ૩ નો.

છ કાયનાં ખોલ

અર્થ તથા વિવેચન સહિત

૧૯૮૫

પરમપૂજ્ય શ્રી કલ્હનજી રૂપિજી મહારાજના સંપ્રદાયના
ખાલપ્રહારી મુનીશ્રી શ્રી ૧૦૮ અમોલખ રૂપિજી મહારાજે
હિંદુસ્તાની ભાષામાં લખી તૈયાર કરી આપી તે ઉપરથી
ગુજરાતી ભાષામાં લખી છતાં ભાષા ફેરને લઈ કોઈ ભૂલ-
ચુક હોય તેનો જવાબદાર હું છું તે ખાતે વાંચકની ક્ષમા
માગી લઉં છું. વીનંતી

વીરચંદ લાલચંદ શાહ રે. આગકોઠ હાલ ધુળીઆ

પ્રત ૫૦૦

સંવત ૧૯૮૫

મૂલ્ય:-

શેઠ કલ્યાણજી ત્રીભોવન તરફથી સફરિયોગ માટે

—: ભેટ :—

આ છ કાચના બોલ-થોકરા-ની પ્રત
૫૦૦ ગુજરાતી તથા ૫૦૦ હિંદુસ્તાની
ભાષામાં છપાવી તેટલી પ્રતો સદઉપયોગ
માટે રેવાશી રામોદ હાલ માલેગામવાળા
શેઠ દલદાસજી ત્રીભોવન બદવજી તરફથી
બેટ.

શ્રી જૈન ધર્મોજયતિ.

છ કાયના ખોલ

નામ, ગોત્ર તથા અર્થ.

૧ પહેલે ખોલે ઇંદીયાવ રકાય. તેનું ગોત્ર પૃથ્વી કાય એટલે પૃથ્વીનો ધણી ઇંદ્ર ગણાય છે તેથી ઇંદીયાવર કાય નામ છે.

૨ બીજે ખોલે બંબીયાવર કાય. તેનું ગોત્ર અપકાય એટલે પાણીમાં બીંબ પડે છે તેથી બંબીયાવર કાય નામ છે.

૩ ત્રીજે ખોલે સપીયાવર કાય. તેનું ગોત્ર તેઉકાય એટલે અગ્નિ, સપી એટલે ધી જેવા પહાર્યને ઓગળાવે તેથી સપીયાવર કાય નામ છે.

(૬)

૪ ચોથે બોલે સુમતી થાવર કાય. તેનું ગૌત્ર વાઉકાય એટલે વાયરાથી પ્રાણીની સારી બુદ્ધિ થાય છે તેથી સુમતી થાવર કાય નામ છે.

૫ પાંચમે બોલે પયાવચ થાવર કાય તેનું ગૌત્ર વનસ્પતિ કાય એટલે બધી લીલોતરીની જાતમાં પય એટલે દુધ જેવો પદાર્થ હોવાથી પયાવચ થાવર કાય નામ છે.

૬ છઠે બોલે જંગમ કાય તેનું ગૌત્ર ત્રસકાય એટલે હલન ચલન કરવાવાળા હોવાથી જંગમ કાય નામ છે.

હવે છકાયનો વિસ્તાર કહે છે.

૧ પૃથ્વી કાય.

પૃથ્વી કાયના બે લેહ છે. ૧ સુક્ષ્મ ૨ બાહર.

૧ સુક્ષ્મ પૃથ્વી કાયના જીવ હણ્યા હણાય નહીં, માયાં મરે નહીં, બાજ્યા બળે નહીં તે આવખું પુરું કરીને મરે. તે આખા લોકમાં ઠસોઠસ ભર્યા છે. સુક્ષ્મ હોવાથી આપણી નજરે આવે નહીં.

(૭)

૨ બાહર પૃથ્વી કાયના જીવ કે જે આપણી નજરે આવે તે હુણ્યા હુણાય, માર્યા મરે અને ખાળ્યા બળે. તે આયુષ્ય પૂર્ણ કરીને મરે અથવા અકાળ મરે. તેના બે ભેદ છે.

૧ સુંવાળી પૃથ્વી ૨ખરખરી પૃથ્વી. તેની વિગત.

૧ સુંવાળી પૃથ્વીની જાત.

૧ કાળી ૨ ઘોળી ૩ રાતી ૪ લીલી ૫ પીળી ૬ ગોપી ચંદનની ૭ પડપડી

૨ ખરખરી પૃથ્વીની જાત.

૧ ખાણી ૨ મરડીયા પાણા ૩ મોટી વેળુ ૪ પથરા ૫ મોટીસલા. ૬ ખારો ૭ લુણો. ૮ તરવાની માટી ૯ સોનું ૧૦ રૂપું ૧૧ ત્રાંબુ ૧૨ લોહું ૧૩ સીસું ૧૪ હીરા. ૧૫ હરીઆળ ૧૬ હીંગળો ૧૭ મણસીલ. ૧૮ ખારો ૧૯ સુરમો ૨૦ પરવાળા. ૨૧ અખરખ ૨૨ અખરખની રજ ૨૩ જસત ૨૪ કલાઈ ૨૫ રત્ન વીંગેરે ૨૬ જાતની ખરખરી માટી છે.

(૮)

કુલ ૭+૩૬=૪૩ તેંતાલીશ જાતની પૃથ્વી કાય છે. આ સિવાય બીજી અસંખ્ય પ્રકારની પૃથ્વી છે. તેના એક કટકામાં અસંખ્યાતા જીવ શ્રી ભગવાને કહ્યા છે. તે કટકામાંથી પીલુ અગર જીવારના દાણા જેટલી કટકી પૃથ્વી કાયની લઈએ અને તેમાંના જીવ પારેવા જેવડી પોતાની કાયા કરે તો એકલાખ જોજનના જંબુદ્વીપમાં સમાય નહિ. અર્થાત જંબુદ્વીપમાં સંખ્યાતા જીવ છે. આમા અસંખ્યાત છે.

પૃથ્વી કાયની જાતિ^૧ સાત લાખ છે. કુળ^૨ બાર લાખ કોડ છે (બાર લાખને એક કોડનો ગુણાકાર કરતાં જેટલા આવે તેટલાં) તેનું સંઠાણ (આકાર) મસુરની દાળ જેવું છે. તેનું આવખું જથ્થા અંતર મુહુર્તનું ઉત્કૃષ્ટું બાવીશ હજાર વર્ષનું તેની થોડીક સમજણ:-૧. સુકાઈ ગઈ માટીનું આવખું એક હજાર વર્ષનું. ૨. શુદ્ધ માટીનું બાર હજાર વર્ષનું. ૩. વેણુંનું ચૈાદ હજાર વર્ષનું ૪ મણસીલનું સોળ હજાર

૧ માતાના પક્ષને જાતિ કહે છે ૨ પિતાના પક્ષને કુળ કહે છે.

(૯)

વર્ષનું ૫ કાંકરાનું અઢાર હજાર વર્ષનું. ૬ હીરા, રત્ન તથા ધાતુનું બાવીશ હજાર વર્ષનું. એ પ્રમાણે પૃથ્વી કાયના લેહ સમજાવ્યા. તે સમજી-જાણી તેની દયા પાળીએ તો મોક્ષના અનંતા સુખ પામીએ.

૨ અપકાય.

અપકાય એટલે પાણીના બે લેહ છે:-૧ સુક્ષ્મ ૨ બાહર

૧ સુક્ષ્મ પાણીના જીવ હણ્યા હણાય નહીં, માર્યા મરે નહીં, બાજ્યા બળે નહીં તે પોતાનું આયુષ્ય પુરું થવાથી મરે. તે આખા લોકમાં ઠસો ઠસ ભર્યા છે; પણ આપણી નજરે આવે નહીં, તે તો ફક્ત જ્ઞાનીજ જાણે અને દેખે.

૨ બાહર પાણીના જીવ તે આપણા દેખવામાં આવે, તે લોકના એકદેશમાં છે. તે માર્યા મરે છે, બાજ્યા બળે છે, તે આયુષ્ય આવેથી મરે છે તેમ અકાલે પણ મરે છે, એનાં અનેક લેહ છે, જેવાંકે:-૧ વરસાદનું પાણી ૨ ઝાકળનું પાણી ૩ ધુમસનું પાણી ૪ ઠરાનું પાણી

(૧૦)

૫ ઠારનું પાણી ૬ હીમનું પાણી ૭ ટાઢું પાણી ૮
ઉનું પાણી (જે જમીનમાંથી ગરમ નીકળે છે તે)
૯ ખાડું પાણી (લવણ સમુદ્ર આદી સ્થાનનું) ૧૦
ખાડું પાણી ૧૧ મીઠું પાણી (કાઢો હધી સમુદ્રનું)
૧૨ દૂધ જેવું પાણી (ક્ષીર સમુદ્રનું) ૧૩ શેરડીના
રસ જેવું (અસંખ્યાત સમુદ્રોનું) ૧૪ મદીરાના રસ
જેવું (વાઝણી સમુદ્રનું) ૧૫ ઘી જેવું (ધૃત સમુદ્રનું)

પાણીના એક ગિન્દુમાં શ્રી ભગવાને અસંખ્યાતા
જીવ કહ્યા છે. તેમાંથી અકેક જીવ નીકળીને પોતાની
કાયા સરસવ જેવડી કરે તો એક લાખ જોજનના
જંબુદ્વીપમાં સમાય નહીં. એટલા જીવ એક ગિન્દુમાં છે.

પાણીની જાતિ, લાખ છે; કુળ સાત લાખ કેડ
છે; પાણીના જીવનું સંઠાણ (આકાર) પાણી ઉપર
પરપોટા આવે છે તેવું છે. પાણીના જીવનું આઉખું
જઘન્ય અંતર મુહુર્તનું ઉત્કૃષ્ટ સાત હજાર વરસનું છે.

એ પ્રમાણે અપકાય તે પાણીના લેહ સમજાવ્યા

તે સમજી-જાણી તેની દયા પાળીએ તો મોક્ષના
અનંતા સુખ પામીએ.

૩ તેઉકાય.

તેઉકાય એટલે અગ્નિના બે લેહ છે:-૧ સુક્ષ્મ ૨
બાહર.

૧ સુક્ષ્મ અગ્નિના જીવ હૃદય હણાય નહીં, માર્યા
મરે નહીં, તે પોતાનું અયુષ્ય પુરું કરીને મરે. તે
આખા લોકમાં ઠસોઠસ ભર્યા છે; પણ આપણી નજરે
આવે નહીં તેતો પ્રકૃત શાનીજ જાણે અને દેખે.

૨ બાહર અગ્નિના જીવ ક્રૂર અઢીઢીપની અંદર છે,
તે હૃદય હણાય છે, માર્યા મરે છે, અયુષ્ય પૂર્ણ થયે પણ
મરે છે તેનાં અનેક લેહ છે, જેવાં કે:-૧ અંગારાની અગ્નિ
૨ ઉંખાડાની અગ્નિ ૩ જવાણાની અગ્નિ ૪ ચક્રમક
ધસવાથી થાય છે તે અગ્નિ ૫ વીજળીની અગ્નિ ૬
તારા ખરવાથી ઝરે છે તે અગ્નિ ૭ અરણીના લાકડાં
સામ સામા ધસાવાથી થાય છે તે અગ્નિ ૮ વાંસ
ધસવાથી થાય છે તે અગ્નિ ૯ કડાકાની અગ્નિ ૧૦

(૧૨)

સુર્ય સામો કાચ ધરવાથી થાય છે તે અગ્નિ ૧૧ દાવા નળની અગ્નિ ૧૨ કુંભારના નીભાડાની અગ્નિ વીગેરે ઘણી જાતની અગ્નિ છે.

અગ્નિના એક તણખામાં અસંખ્યાતા જીવ શ્રી ભગવાને કહ્યા છે. તે એક તણખામાંના જીવ ખસખસના દાણા જેવડી કાચા કરે તો એક લાખ જોજનનો જંખુદ્વીપ છે તેમાં સમાય નહીં એટલા જીવ એક તણખામાં છે.

અગ્નિની જાતિ ૭ લાખ છે; કુળ ત્રણ લાખ કોડનાં છે, તેનો આકાર સોયની ભારીનાં આકાર છે. અગ્નિના જીવનું આવખું જવન્ય અંતર મુહુર્તનું ઉત્કૃષ્ટું ત્રણ અહોરાત્રી (ત્રણ દીવસ ને રાત) નું છે.

એ પ્રમાણે તેઉકાય તે અગ્નિના ભેદ સમજાવ્યા તે સમજી-જાણી તેની કયા પાળીએ તો મોક્ષના અનંતા સુખ પામીએ.

૪ વાઉકાય.

વાઉકાય એટલે વાયરા (પવન) ના બે ભેદ છે:-૧ સુક્ષ્મ ૨ ખાદર.

૧ સુક્ષ્મ વાયરાના જીવ હણ્યા હણ્યા નહીં, માર્યા મરે નહીં, આયુષ્ય પૂર્ણ થયે મરે, તે આખા લોકમાં ઠસો ઠસ ભર્યા છે પણ આપણી નજરે આવે નહીં, તે તો ફક્ત જ્ઞાનીજ જાણે અને દેખે.

૨ બહાર વાયરાના જીવ લોકના એક દેશમાં છે તે આયુષ્ય પૂર્ણ થયે મરે અને મારવાથી પણ મરે તેના અનેક ભેદ છે જેવાં કે:-૧ ઉત્તરનોવા ૨ દક્ષિણ નોવા ૩ પૂર્વનોવા. ૪ પશ્ચિમનોવા ૫ વિદિશીવા. ૬ ઉચોવા ૭ નીચોવા ૮ ધનવા ૯ તનવા (આખેને આધારે પૃથ્વી રહી છે.) ૧૦ ઉકલીવા. ૧૧ મંડલીવા ૧૨ ગુંજવા ૧૩ શુદ્ધવા ૧૪ વટોળીએવા ૧૫ મુખવા (શ્વાસ) વીગેરે ઘણી જાતનો વાયરો છે.

વાયરાની હિંસા વાયરાથી પણ થાય છે તે:-ઉઘાડે મુખ ખોલવાથી, આપટ નાંખવાથી, સૂપડે સોવાથી, ઝાટકવાથી, કાંતવાથી, તાલોટા વગાડવાથી, વિંઝણે વિંઝવાથી, હીંચોળે હીંચકવાથી, આદી ઘણી જાતના શસ્ત્રે કરી હણાય છે.

(૧૪)

એક વાર ઉઘાડે મુખ બોલવાથી વાયરાના અસંખ્યાતા જીવ હુણાય છે; તેમાંથી અકેકે જીવ નીકળીને વડના ખીજ જેવડી કાયા કરે તો એક લાખ જોજનનો જંબુદ્વીપ છે તેમાં સમાય નહીં.

વાયરાની જાત ૭ લાખ છે, કુળ સાત લાખ કોડ છે, આકાર ધજા પતાકા જેવો છે, વાયરાના જીવનું આવળું જઘન્ય અંતર મુહુર્તનું ઉત્કૃષ્ટ ત્રણ હજાર વર્ષનું છે.

એ પ્રમાણે વાઉકાય એટલે વાયરાના ભેદ સમજાવ્યા તે સમજ-જાણી તેની દયા પાળીએ તો મોક્ષના અનંતા મુખ પામીએ

૫ વનસ્પતિ કાય.

વનસ્પતિ કાય એટલે લીલોતરી એના બે ભેદ:-૧ સુક્ષ્મ ૨ બાહર.

૧ સુક્ષ્મ વનસ્પતિના જીવ હણ્યા હુણાય નહીં, માર્યા મરે નહીં, બાળ્યા બળે નહીં, તે આયુષ્ય પૂર્ણ થયે મરે. તે આખા લોકમાં ભર્યા છે. પણ આપણી નજરે

(૧૫)

આવે નહીં. તે તો જ્ઞાનીજ ક્રૂતા જાણે અને દેખે.

૨ બાહર વનસ્પતિ લોકના એક દેશમાં, છે તે હણી હણાય, મારી મરે, બાળી બળે આયુષ્ય પૂર્ણ થયે મરે અને અકાલે પણ મરે તેના બે લેહ છે:-૧ પ્રત્યેક વનસ્પતિ ૨ સાધારણ વનસ્પતિ.

એક શરીરે એક જીવ હોય તેને પ્રત્યેક વનસ્પતિ કહે છે તેના ૧૨ લેહ છે:-૧ વૃક્ષ ૨ ગુચ્છ ૩ ગમ્મા ૪ લતા ૫ વેડા ૬ તરણા ૭ વળીઆ ૮ પાવગા. ૯ કોસંગા ૧૦ જળરૂખા ૧૧ ઉસેહી ૧૨ હુરિકાય. તેની વિગત:-

૧ વૃક્ષ: (રૂખા કે રૂખ) તેના બે લેહ ૧ એકઠીયા (જેમાં એકઠગીયો હોય તેવાં) ૨ બહુ ઠીયા (જેમાં બહુ ઠળીયા હોય તેવાં) એક ઠગીઆ વાળી વનસ્પતિના નામ:-હુરડાં, બેડાં, આંબળાં, અરીઠાં ગોઠત્રી, જાંબુડા, બોર. રાણું, ગુંદા, લીંબોળી બીલામા, આસોપાલવ, ઇત્યાદિ.

બહુ ઠળીઆ વાળી વનસ્પતિના નામ:-મમકળ,

(૧૬)

સીતાફળ, લીંબુ, અંજીર, પીપળા તથા પીપરની પેપડી, અનાર, વડ, ટિમરૂ ઇત્યાદિ.

૨ ગુચ્છાઃ—નીચાં અને ગોળાકાર આડ હોય તે, તેનાં નામઃ— રીંગણી, ભોરીંગડી, તુલશી, જવાસો ઇત્યાદિ

૩ ગમ્ભાઃ—પ્રુલની જાત તેનાં નામઃ—ગુલાબ, મોગરો, ચંબેલી, જાંબ, જુઈ, કેતકી, ચંપો, ડમરો, કેવડો ઇત્યાદિ

૪ લતાઃ—તેનાં નામઃ—નાગલતા, અશોકલતા, પદ્મલતા ઇત્યાદિ.

૫ વેલાઃ—ઘીલોડા, ચીલડા, તરબુચ, કારેલાં, કંકોડા, નઈ, પદકાળું, ચણેાઠી, તુંબડી ઇત્યાદિ.

૬ તરણાઃ— ખડની જાતઃ—કારીયું, ધો, ગીંઝવો, લાંપડું, સમેરવો, ડાલડો ઇત્યાદિ.

૭ વળીઆઃ— ઉંચા જઈને ગોળાકાર થાય તે આડઃ— સોપારી, ખારેક, ખજુરી, કેળ, તજના આડ, એલચીનાં આડ, લવીંગનાં આડ, તાડનાં આડ, નાળીએરીનાં આડ ઇત્યાદિ.

(૧૭)

૮ પાવગા:-ગાંઠા ગાંઠાવાળા હેય તેવાં:-શેરડી,
નેતર, વાંસ ઇત્યાદિ.

૯ કોસંગા:-જમીન ફેડીને નીકળેતે:-મીંદડી-
નીખરી, મીંદડીના ટોપ ઇત્યાદિ.

૧૦ જળરૂખા:-પાણીમાં ઉગે તેવાં:-કમળ,
સેવાળ વગેરે.

૧૧ ઉસેહી:-ક્ષુધા વેદનીની ઔષધી ૨૪ પ્રકારના
અનાજ-ધાન્યની જાત :- ૧ ઘંઉ ૨ જવ ૩ જુવાર
૪ બાજરો ૫ શાળ-ડોંગર ૬ બંટી ૭ રાલા ૮ કાંગ
૯ કોહરા ૧૦ ખરી ૧૧ મણચી ૧૨ મકાઈ ૧૩ કૂરી
૧૪ અલસી (આટલાની દાળ ન થવાથી તેને ધાન્ય
કહે છે.) ૧૫ તૂવેર ૧૬ મઠ ૧૭ અડઠ ૧૮ મગ
૧૯ વાલ ૨૦ વટાણા ૨૧ તિવડે ૨૨ કળથી ૨૩ મશૂર
૨૪ ચણા (આટલાની દાળ થવાથી તેને કઠોળ કહે છે,)

૧૨ હરીકાચ:-ભાજીની જાત;-મેથી, તાંજળાં,
સુવા, લુણી, ઇત્યાદિ.

એ પ્રમાણે બાર ભેદ પ્રત્યેક વનસ્પતિના જાણવાં,

(૧૮)

તે પ્રત્યેક વનસ્પતિ ઉગતા અંકુરમાં અનંત જીવ,
લીલી રહે ત્યાં સુધી અસંખ્યાતા જીવ અને સુકાઈ
ગયા ખાદ્ય જેટલા દાણા અગર જેટલા ખીજ તેટલા
જીવ અર્થાત સંખ્યાતા.

જેના એક શરીરમાં અનંતા જીવ હોય તેને સાધારણ
વનસ્પતિ કહે છે જે કે:- લસણ, ડુંગળી, ખટોટાં,
સુરણ, રતાળુ, સકરીયા, મુળાના કાંદા, આદુ વિગેરે.
જમીનમાં રહેલો ભાગ હોય તેવી વનસ્પતિ ખરસાણી,
કુંવાર, મોથ, થોર, સેલરાં, કંટારો, ઉગતા અંકુર, કુંણી
ઢાકડી, લીલ, પુગ, સેવાળ વિગેરે.

સૂઈની અણીના અગ્ર ભાગ ઉપર આવે એટલા
ટુકડામાં નિગોદિયા જીવની અસંખ્યાત શ્રેણિ છે,
અકેક શ્રેણિમાં અસંખ્યાત પ્રતર છે, અકેક પ્રતરમાં
અસંખ્યાત ગોળા છે, અકેક ગોળામાં અસંખ્યાત શરીર
છે અને અકેક શરીરમાં અનંતા જીવ છે. અકેક
સમયમાં અકેક જીવ નિકળે તો અનંતે કાળે એક
શરીર ખાલી ન થાય.

(૧૯)

વનસ્પતિ કાયના જીવનું સંઠાણ (આકાર) વિવિધ પ્રકારનું છે, જાતિ પ્રત્યેક વનસ્પતિની ૧૦ દશલાખ અને સાધારણ વનસ્પતિની ૧૪ ચૌદ લાખ છે, કુળ બંનેના મળીને ૨૮ અઠાવીશ લાખ કોડ છે. આયુષ્ય પ્રત્યેક વનસ્પતિનું જઘન્ય અંતર મુહુર્ત ને ઉત્કૃષ્ટ દસ હજાર વર્ષનું. સાધારણ વનસ્પતિનું જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અંતર મુહુર્તનું છે; કેમકે સાધારણ વનસ્પતિના જીવ એક શ્વાસોશ્વાસ જેટલા વખતમાં ૧૭૧ સાડા-સત્તર જન્મ મરણ કરે છે. એક મુહુર્તમાં ૬૫૫૩૬ જન્મ મરણ કરે છે.

એ પ્રમાણે વનસ્પતિ કાયના ભેદ સમજાવ્યા, તે સમજી-જાણી તેની દયા પાળીએ તો મોક્ષના અનંતા સુખ પામીએ.

૬ ત્રસકાય.

ત્રસકાયના ૪ ભેદ છે તેનાં નામ:-૧ બે ઇન્દ્રિય
૨ તે ઇન્દ્રિય ૩ ચૌરેન્દ્રિય ૪ પચેન્દ્રિય.

૧ જેને ૧ અને સ્પર્ષેન્દ્રિય અને ૨ રસેન્દ્રિય એ બે

(૨૦)

ઇન્દ્રિ હોય એને તે ઇન્દ્રિ કહે છે જેવાં કે:-જળો, કીડા, પોરા, કરમીયા, સરગીયા, મામણ મુંડા, અણુશીયા, વાંતરા, સંખ, છીપ, કોડા, ચેળ વીગેરે.

૨ જેને ૧ સ્પર્શેન્દ્રિ ૨ રસેન્દ્રિ ૩ ઘ્રાણેન્દ્રિ એ ત્રણ ઇન્દ્રિ હોય એને તે ઇન્દ્રિ કહે છે જેવાં કે:-જી, લીખ, ચાંચડ, માકડ, કીડી, કંથવા, માટલા, ધનેડા, જીવા, ઇતડી, ગીંગોડા, ઘીમેલ, ગધૈયા, કાનખજુરા, મકોડા, ઉધઈ, શવા વીગેરે,

૩ જેને ૧ સ્પર્શેન્દ્રિ ૨ રસેન્દ્રિ ૩ ઘ્રાણેન્દ્રિ અને ૪ ચક્ષુન્દ્રિ એ ચાર ઇન્દ્રિ હોય એને ચૌરેન્દ્રિ કહે છે જેવાંકે:-માખી, મચ્છર, મસલા, ડાંસ, ભમરા, તીડ, પતંગ, કરોળીઆ, કંસારી, ખડમાકડી, ઘુડીયા, વીંછી, ખગા, કુદા વીગેરે.

૪ જેને ૧ સ્પર્શેન્દ્રિ ૨ રસેન્દ્રિ ૩ ઘ્રાણેન્દ્રિ ૪ ચક્ષુન્દ્રિ ૫ કર્ણેન્દ્રિ એ પાંચ ઇન્દ્રિ હોય એને પચેન્દ્રિ કહે છે; જેના ચાર ભેદ છે:-૧ નરક ૨ તિર્યચ ૩ મનુષ્ય અને ૪ દેવતા.

(૨૧)

૧ નરકના ૭ નામ:-૧ ઘમા ૨ વંશા ૩ શીલા
૪ અંજણા ૫ રીઠા ૬ મઘા ૭ માઘવઘ તેના
૭ ગોત્ર છે:-૧ રત્ન પ્રભા ૨ શર્કર પ્રભા ૩ વાળુ
પ્રભા ૪ પંક પ્રભા ૫ ધુમ પ્રભા ૬ તમ પ્રભા ૭
તમતમા પ્રભા,

૨ તિર્યંચના પાંચ ભેદ:-૧ જળચર ૨ થળચર
૩ ઉરપર ૪ ભુજપર ૫ ખેચર.

૧ જળચર:-પાણીમાં રહેવાવાળાં જેવાં કે:-માછલા,
મગર, દેડકા, કાચખા વીગેરે.

૨ થળચર:-જમીન પર ચાલવાવાળાં જેવાં કે:-
એક ખરીવાળા ઘોડા, ગધેડા ઇત્યાદિ. બેખરીવાળા:-
ગાય, ભેંસ; બકરી, હરણુ ઇત્યાદિ. ગોળ પગવાળા:-
હાથી, ઉંટ, ગેડા વીગેરે. પંખવાળા:-સિંહ, ચિત્તા,
કુતરા, ખિલાડાં વીગેરે.

૩ ઉરપર:-પેટે ચાલવાવાળાં જેવાં કે:-સાપ, અજ-
ગર વીગેરે.

(૨૨)

૪ ભુજપર:-ભુજએ ચાલનાર જેવાં કે:-નોળ, ધુંસ, ખીસકોલી, ચંદનઘો ઉંદર વીગેરે.

૫ ખેચર:-આકાશમાં ઉડવાવાળા પક્ષી જેવાં કે:-
૧ રોમ પંખી-સુવાળાં પીછાંની પાંખવાળા-ચકલાં, પોપટ, પારેવાં, કાગડા, મેના, તોતા, વીગેરે. ૨ ચામ પંખી-ચામડાની પાંખવાળા:-કાનકડીયા, વાગુળ વગેરે. (આ બંને પંખીની જાત અઢીદ્વીપની અંદર છે તેમ અઢી દ્વીપ બહાર પણ છે) ૩ સોમ પંખી-ગોળ પાંખના ડાબડાની પેઠે ખીડાયેલ પાંખવાળા:-૪ વીતત પંખી-વિચિત્ર પ્રકારની પાંખવાળા (આ બંને પંખીની જાત અઢી દ્વીપની બહાર છે.) એ બધાં તિર્થંચ પચેન્દ્રિય જાણવા.

૩ મનુષ્યના ૪ ભેદ:-૧ કર્મભૂમિ ૨ અકર્મભૂમિ ૩ અન્તર દ્વીપા અને ૪ સમૂર્ચ્છિમ.

૧ કર્મભૂમિ:-જ્યાં અસ્તિ (હુથીઆર) મસ્તી (વેપાર) કરસી (ખેતી) એ ત્રણ પ્રકારે આ જીવીકા કરે તે કર્મભૂમિ. એનાં ૧૫ ક્ષેત્ર: ૧ ભરત ૧ ઇશવત

(૨૩)

૧ મહાવિદેહ એ ત્રણ ક્ષેત્ર જંબુદ્વીપમાં. ૨ ભરત
૨ ઇરવત ૨ મહાવિદેહ એ છ ક્ષેત્ર ધાતકી ખંડ
દ્વીપમાં અને ૨ ભરત ૨ ઇરવત ૨ મહાવિદેહ એ
છ ક્ષેત્ર પુષ્કરાર્ધ દ્વીપમાં એ પ્રમાણે ૧૫ કર્મભૂમિ
મનુષ્યના ક્ષેત્ર જાણવાં.

૨ અકર્મભૂમિ:—જે ઉપરના ત્રણ પ્રકારના કર્મરહીત,
દશ પ્રકારના કલ્પવૃક્ષથી આજીવીકા કરે તે અકર્મભૂમિ.
એનાં ૩૦ ક્ષેત્ર:—૧ હેમવય ૧ એરણ્યવય ૧ હરીવાસ
૧ રમકવાસ ૧ દેવકુરૂ ૧ ઉત્તરકુરૂ એ છ ક્ષેત્ર
જંબુદ્વીપમાં, ૨ હેમવય ૨ એરણ્યવય ૨ હરીવાસ ૨
રમકવાસ ૨ દેવકુરૂ ૨ ઉત્તરકુરૂ એ ૧૨ ક્ષેત્ર ધાતકી
ખંડદ્વીપમાં અને એજ પ્રકારે ૧૨ ક્ષેત્ર પુષ્કરાર્ધદ્વીપમાં.
એ પ્રમાણે ૩૦ અકર્મભૂમિના ક્ષેત્ર જાણવા.

૩ અન્તર દ્વીપા:—જંબુદ્વીપમાં ભરત ક્ષેત્રની મર્યાદા
કરવાવાળો ચૂલ હેમવંત પર્વત, અને એરાવત ક્ષેત્રની
મર્યાદા કરવાવાળો શિખરી પર્વત. એ બંને પર્વતની
પૂર્વ પશ્ચિમના છેડે વાંકી બળે હાઠો નિકળી છે. બંને

પર્વતની ૮ દાઢો છે. અકેક દાઢ પર સાત સાત દ્વીપ છે. એમ $૭ \times ૮ = ૫૬$ દ્વીપ છે. એ લગણુ સમુદ્રના પાણીની ઉપર અધર હોવાથી એને અન્તરદ્વીપ કહે છે. આ ઉપર પણ અકર્મભૂમિ જેવાં મનુષ્ય રહે છે. એને અન્તરદ્વીપના મનુષ્ય કહે છે. એ ૫૬ અન્તર દ્વીપા જાણવા.

૪ સમૂર્ચ્છિમઃ-ઉપર જતાવેલ ૧૫ કર્મભૂમિ, ૩૦ અકર્મ ભૂમિ અને ૫૬ અન્તરદ્વીપા. એ ૧૦૧ ક્ષેત્રમાં રહેવાવાળા મનુષ્યનાઃ-વિષ્ટા, મૂત્ર, જળજો, નાકની લીંટ, ઉલટી, પિત્ત, પડ, લોહી, વીર્ય, વીર્યના સુકાઈ ગયેલ પુદગાગ પાછા ભીનાં થાય, કલેવર (મુડદુ), મૈથુન, ગટરો, અસુચીના સ્થાન. એ ચૈાદ પ્રકારે અંતર મૂહુર્તમાં અસંખ્યાત સૂક્ષ્મ-અદૃશ્ય મનુષ્ય ઉત્પન્ન થાય છે તેને સમૂર્ચ્છિમ મનુષ્ય કહે છે. એ સમૂર્ચ્છિમ મનુષ્ય જાણવા.

૪ દેવતાના ચાર પ્રકારઃ-૧ ભુવનપતિ ૨ વાણ્વ્યંતર ૩ જ્યોતિષી ૪ વિમાનિક.

(૨૫)

૧ ભુવનપતિ:-પહેલી નર્કમાં ૧૦ અંતરભુવન છે, એમાં રહેવાવાળાને ભુવનપતિ કહે છે, એની ૧૦ જાતિ છે, તે:-૧ અસ્કર કુમાર ૨ નાગ કુમાર ૩ સુવર્ણ કુમાર ૪ વિદ્યુત કુમાર ૫ અગ્નિ કુમાર ૬ ઉદ્ધવી કુમાર ૭ દિશા કુમાર ૮ દ્વીપ કુમાર ૯ પવન કુમાર ૧૦ થણીત કુમાર. એમાના અસુર કુમાર જાતિમાં ૧૫ પરમાધામી (યમ) દેવ છે તે:-૧ અંબ ૨ અંબરીસ ૩ શામ ૪ સખા ૫ રૂદ્ર ૬ વૈરૂદ્ર ૭ કાળ ૮ મહાકાળ ૯ અશિપત્ર ૧૦ ધનુષ્ય ૧૧ કુંભ ૧૨ વાળુ ૧૩ વૈતરણી ૧૪ ખરસ્વર ૧૫ મહાઘોષ.

૨ વાણુવ્યંતર:-પહેલી નરક ઉપર જમીનની પોલારમાં નગરમાં રહેવાવાળાને વાણુવ્યંતર દેવ કહે છે તેની ૧૬ જાતિ:-૧ પિશાચ ૨ ભૂત ૩ જક્ષ ૪ રાક્ષસ ૫ કિન્નર ૬ કિંપુરીશ ૭ મહોરગ ૮ ગંધર્વ ૯ આણુપત્ની ૧૦ પાણુપત્ની ૧૧ ઈસીવાઈ ૧૨ ભૂઈવાઈ ૧૩ કંઠીય ૧૪ મહાકંઠીય ૧૫ કોહડ ૧૬ પથંગ દેવ. વાણુવ્યંતર જાતિમાં પણ ૧૦ ત્રિઝમક (જંભકા) દેવ છે

(૨૬)

તે:-૧ આણઝમક ૨ પાણઝમક ૩ લેણઝમક ૪
સેણઝમક ૫ વતથઝમક ૬ ફલઝમક ૭ પુલઝમક ૮
ફલકુલઝમક ૯ અવીપતિયાઝમક ૧૦ ખીજઝમક.

૩ જ્યોતિષી દેવ:-તિરછા લોકમાં જ્યોતિ-પ્રકાશ
કરવાવાળા જ્યોતિષી દેવ કહેવાય છે તેના પાંચ પ્રકાર
છે:-૧ ચંદ્ર ૨ સૂર્ય ૩ ગ્રહ ૪ નક્ષત્ર ૫ તારા. એજ
પાંચ જાતના દેવ અઢીઢીપ બહાર સ્થિર રહેવાવાળા
છે, મળી જ્યોતિષદેવના ૧૦ પ્રકાર કહેવાય છે.

૪ વિમાનિક દેવ:-ઉચ્ચે લોકમાં વિમાનોમાં
રહેવાવાળાને વિમાનિક દેવ કહે છે તેના બે પ્રકાર:-૧
કલ્પોત્પન્ન ૨ કલ્પાતીત.

૧ કલ્પોત્પન્ન:- જે ઇન્દ્ર, સામાનિક, ત્રયત્રિલોક,
લોકપાલ, આત્મરક્ષક, પરિસહ, અણિકા, અભિયોગીક,
અને પ્રકીર્ણ એ બધા પોતપોતાના કલ્પ (નિયમ)
પાળવાવાળા છે જેથી તેને કલ્પોત્પન્ન દેવ કહે છે.
તેમાં ૧૨ સ્થાન:-૧ સુધર્મા ૨ ઇશાન ૩ સનંતકુમાર

(૨૭)

૪ માહેન્દ્ર ૫ પ્રહલોક ૬ લાતંક ૭ મહાશુક ૮
સહસાર ૯ આણુંત ૧૦ પ્રાણુંત ૧૧ આરણ ૧૨
અચ્યુય. તેમાં ત્રણ કિલવિષી (હલકી જાતિ) ના દેવ
છે:-૧ ત્રણપલીયા ૨ ત્રણ સાગરીયા ૩ તેર સાગરીયા
તેમાં ૬ લોકાંતિક (ઉત્તમ) જાતિના દેવ છે:-૧
સારસ્વત ૨ આદિત્ય ૩ વિન્હી ૪ વરૂણ ૫ ગર્ધતોયા
૬ તોષિયા ૭ અચ્ચા બાધા ૮ અર્ગીચા ૯ રિઠા.

૨ કલ્પાતીત:-બધા દેવ અહુમેન્દ્ર અર્થાત કોઈ
એક બીજાથી નાના મોટાનો કોઈ પ્રકારનો કલ્પ
(નિયમ) નહીં હોવાથી તેને કલ્પાતીત દેવ કહે છે.
એના બે પ્રકાર:-૧ શ્રીવૈક ૨ અનુત્તર વિમાન.

૧ શ્રીવૈક:-પુરૂષાકાર લોકના શ્રીવાના સ્થાન પર
હોવાથી શ્રીવૈક કહે છે, તેના ૬ સ્થાન:-૧ ભદ્રે ૨
સુભદ્રે ૩ સુજયે ૪ સુમાણસે ૫ પ્રીયદંસણે ૬
સુદંસણે ૭ આમોહે ૮ સુપડીબુધે ૯ જશોધરે.

૨ અનુત્તર વિમાન:-સર્વ વિમાનોમાં પ્રધાન.

(૨૮)

વિમાન હોવાથી અનુત્તર વિમાન કહે છે તે ૫ છે:-૧
વિન્ય ૨ વિન્યંત ૩ જ્યંત ૪ અપરાજીત ૫
સ્વાર્થ સીદ્ધ.

સંસ્થાન:-ત્રસકાયને છ સંસ્થાન છે:-૧ સમ-
ચૈરસ ૨ નિમ્નોધ પરિમંડલ ૩ સાદિક ૪ વાવન ૫
કુખ ૬ હુંડ્ર. એમાં બેઇન્દ્રિ, તેઇન્દ્રિ, અને ચૈરેન્દ્રિ
ને ૧ હુંડ્ર સ્થાન. તિર્યચ પચેન્દ્રિમાં જે અસંસી,
માતા પિતાના સંભોગ વિના સમૂર્ચિમ ઉત્પન્ન થાય
છે તેને ૧ હુંડ્ર સંસ્થાન; અને ગર્ભથી ઉત્પન્ન થાય
છે તેને ૬ એ સંસ્થાન, મનુષ્ય જે કર્મભૂમિના છે
તે ૬ એ સંસ્થાન. અકર્મભૂમિ અન્તર દ્વિપાનાને ૧
સમચૈરસ. અને સમૂર્ચિમ મનુષ્યને ૧ હુંડ્ર સંસ્થાન.
નારકીમાં હુંડ્ર સંસ્થાન. અને દેવતામાં ૧ સમચૈરસ
સંસ્થાન.

જાતિ:-બેઇન્દ્રિ, તેઇન્દ્રિ અને ચૈરેન્દ્રિ દરેકની
બંને લાખ; નર્કની ચાર લાખ, તિર્યચ પચેન્દ્રિની

(૨૬)

ચાર લાખ, મનુષ્યની બાર લાખ, અને દેવતાની ચાર લાખ છે.

કુલ:- ખેઘન્દ્રિના સાત લાખ કોડ, તેઘન્દ્રિયના આઠ લાખ કોડ, ચૌરિન્દ્રિના નવ લાખ કોડ, જળચરના સાડાબાર લાખ કોડ, થલચરના દસ લાખ કોડ, ખેચરના બાર લાખ કોડ, ઉરપરના દસ લાખ કોડ, ભુજ પરના નવ લાખ કોડ, મનુષ્યના બાર લાખ કોડ, નરકના પચીસ લાખ કોડ, અને દેવતાના છવીસ લાખ કોડ કુળ છે.

છ કાયની બધી મળીને જાતિ ચોરાશી લાખ છે અને કુળ એક કોડ સાડીસતાણુ લાખ ને એક કોડથી ગુણાકાર કરે તેટલાં છે.

સ્ત્રીતિ:- જઘન્ય બધાની અન્તર મુહૂર્તની અને ઉત્કૃષ્ટી-ખેઘન્દ્રિની બાર વર્ષની, તેઘન્દ્રિની ઓગણ-પચાસ દિવસની, ચૌરિન્દ્રિની નવ મહીનાની. તિર્થંચ પંચેન્દ્રિની ત્રણ પદ્યોપમની. મનુષ્યની ત્રણ પદ્યો-

(૩૦)

પમની અને નારકી તથા દેવતાની જઘન્યા દસ હજાર વર્ષની ઉત્કૃષ્ટ તેત્રીસ સાગરોપમની.

ઉપર કહેલ તમામ છકાય જીવોના મુખ્યમાં જે પ્રકાર છે:-૧ અપર્યા ૨ પર્યાપ્તા. જે ૧ આદરપર્યા ૨ શરીર પર્યા ૩ ઇન્દ્રિય પર્યા ૪ શ્વાસોશ્વાસ પર્યા ૫ ભાષા પર્યા ૬ મન પર્યા આ છ પર્યામાંથી એકેન્દ્રિયમાં (પાંચ સ્થાવરમાં) પહેલી ચાર પર્યા, અને ત્રણ વિકલ્પેન્દ્રિ (બેઘન્દ્રિ, તેઘન્દ્રિ ચૈરિન્દ્રિ) માં અને અસંસી પચેન્દ્રિમાં મન વિનાની બાકીની પાંચ પર્યા, બાકી બધામાં છ પર્યા. જેમાં જેટલી પર્યા હોય તેટલી પુરીનું બંધન કરે તે પર્યાપ્તા અને કમીનું બંધન કરે તે અપર્યાપ્તા. અપર્યાપ્ત ફક્ત અન્તર મુહુર્ત રહે છે.

એ પ્રમાણે ત્રસ કાયના ભેદ સમજાવ્યા, તે સમજી-જાણી તેની સર્વથા પ્રકારે દયા પાળીએ તો મોક્ષના અનંતા સુખ પામીએ.

(૩૧)

॥ દર્શન છકાયના બોલ. ॥

૧ શ્રી છકાયની સંજ્ઞા.

હુવાને હોશે ધણીજીરે, જ્યવંતા જનરાય; સઘળા
જનવરે એમ કહ્યોજીરે, મત હણીજીરે છકાય;

ભોળા પ્રાણીરે હૃદય વિચારી જોય. (ટેક) ૧
જીવ વંછે સર્વ જીવણીજીરે, મરણ ન વંછે કોય;
ત્રસ થાવરને મારીયાજીરે, મોક્ષન પોહોંચ્યા કોય; ભોળા. ૨
પૃથ્વી પીલુ જેવડી મેંરે, જીવ કહ્યા જન રાય;
પારેવા જેવડી કાયા કરે તો, જંબુદ્વીપમાં ન સમાય; ભોળા. ૩
પાણી એકજ બિન્દુમાંજીરે, જીવ કહ્યા જનરાય;
ખસ ખસ જેવડી કાયા કરે તો જંબુદ્વીપમાં ન સમાય; ભોળા. ૪
અગ્નિ એક તણખમાં જીરે, જીવ કહ્યા જનરાય;
સરસવ જેવડી કાયા કરે તો, જંબુદ્વીપમાં ન સમાય; ભોળા. ૫
વાયુ વીંજણ ઢાળતાંજીરે, કંટલાક જીવ હણાય;
વડ ખીજ જેવડી કાયા કરે તો, જંબુદ્વીપમાં ન સમાય ભોળા. ૬
વનસ્પતિને વખાણી એ જીરે, જીવ કહ્યા જનરાય;
સંખ્ય. અસંખ્ય, અનંત છે જીરે, તેનો પાર નહિ
કહેવાય; ભોળા. ૭

(૩૨)

૨ શ્લોક.

એયંબુ નાણિણો સારં જનં હિંસધં કિચણું !

અહિંસા સમયંચેવ એતાવત્તં વિચાણિયા !!

અર્થ:-જ્ઞાની પુરુષના જ્ઞાનનો સાર એ છે કે-કેાઈ પણ જીવને હણવો.નહિં:-અને જીવ દયા એજ પ્રધાન! એવું વિવેકવંત હોય તે જાણે.

૩ શ્લોક.

એકતઃ કાંચનો મેરૂર્જહુ રત્ના વસુધરા !

એકતો ભય ભીતસ્ય પ્રાણિનઃ પ્રાણુ રક્ષણું !!

અર્થ:-એક બાજુ કેાઈ પર્વત જેટલું સુવર્ણ અને રત્ન ભરી આખી પૃથ્વી દાન કરે; અને બીજી બાજુ કેાઈ એક ભયભીત પ્રાણીના પ્રાણનું રક્ષણ કરે તે બે બરાબર છે.

॥ ઇતિ શ્રી છકાયના બોલ સમાપ્ત. ॥

